

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN”

Jizzax davlat pedagogik universiteti
rektori _____ prof. Sh.S.Sharipov

« 10 _____ 2024 yil

11.00.01 — TABIIY GEOGRAFIYA IXTISOSLIGI BO‘YICHA TAYANCH
DOKTORANTURAGA KIRUVCHILAR UCHUN "MUTAXASSISLIK
FANI"DAN KIRISH IMTIHON DASTURI

Dastur 11.00.01 – "Tabiiy geografiya" ixtisosligi bo'yicha tayanch doktoranturaga kirish sinovlarini topshiruvchilar uchun mo'ljallangan

Mazkur dastur Jizzax davlat pedagogika universiteti "Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari" kafedrasining majlisida muhokama qilingan va tavsiya etilgan.
(2024 yil 11 sentabr 2/1-sonli majlis bayoni)

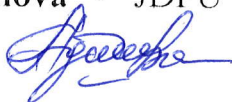
Mazkur dastur Jizzax davlat pedagogika universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Kengashida muhokama qilingan va foydalanishga tavsiya etilgan.
(2024 yil 17 sentabr № 2-sonli bayoni).

Tuzuvchilar:

M.R.G'o'dalov JDPU Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasini mudiri, dotsent

O.A.Adilova - JDPU Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasini dotsenti, PhD

Taqrizchilar:

K.A.Xakimov – O'zMU Tabiiy geografiya kafedrasini mudiri, dotsent

KIRISH

Fan masalalarining dolzarbligi. Tabiiy geografiya ixtisosligi buyicha kirish imtihoni mazkur sohada ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu sinov fan sohasi bo'yicha bulajak falsafa doktorining o'zi tanlagan ixtisosligi-tabiiy geografiya faniga oid fundamental nazariy bilimlar, asosiy tushunchalar, ta'riflar va qoidalarni naqadar chuqur bilib olgani hamda ushbu fan sohasini jahon andozalari darajasida o'zlashtirganini ko'rsatuvchi mezon hisoblanadi.

Faning ahamiyati. Ushbu ixtisoslik bo'yicha kirish imtihoni dasturi oliy o'quv yurtidagi ta'lim jarayonida egallanishi lozim bo'lgan bilimlar doirasini saralab oladi. Shuningdek, dasturda oxirgi yillarda tabiiy geografiya fani sohasida jahon miqyosida erishilgan yangi ilmiy ishlanmalar, nazariy metodologik qarashlar va ayni paytda butun dunyoda, shu jumladan, mamlakatimizda tabiiy resurslardan samarali foydalanish va muhofaza qilish bilan bog'liq bo'lgan, global hamda regional muammolar, ularning yechimiga qaratilgan ilmiy-nazariy yondashuvlar ham nazarda tutildi. Ushbu masalalarni dasturda yoritishda Prezident Shavkat Mirziyoyevning 28.01.2022 yildagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" hamda mamlakatimizda oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi ta'limni yanada rivojlantirish bo'yicha qator Farmonlari hamda Qarorlari metodologik asos qilib olindi.

Fan o'qitishning maqsadi. Dastur mazmunidan ko'rinib turibdiki, imtihon topshiruvchi tabiiy geografiyaning umumiy tabiiy geografiya qonuniyatlar, landshaftshunoslik, geotizimlar haqida ta'limot, geomorfologiya, biogeografiya, tuproqlar geografiyasi, tabiiy geografik rayonlashtirish masalalari, tabiiy geografiyaning asosiy muammolari, paleogeografiya, landshaftlar geofizikasi va geokimyosi kabi fundamental yo'nalishlaridan hamda zamonaviy landshaft tadqiqotlari metodikasidan puxta bilimlarga ega bo'lishi talab etiladi. Ayni paytda tadqiqotchi tabiiy geografiyaning amaliyotga tadbiqui bilan shug'ullanuvchi amaliy geografiya, meliorativ geografiya, amaliy landshaftshunoslik kabi sohalaridan

ham chuqur bilimga ega bo'lishi lozim. Mazkur 11.00.01-Tabiiy geografiya ixtisosligi bo'yicha kirish imtihoni dasturi geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida mutaxassislar muhokamasidan o'tkazildi va A.Qodiriy nomidagi JDPU o'quv-uslubiy Kengashida tasdiqlandi.

ASOSIY QISM

Tabiiy geografiyaning obyekti, predmeti va vazifalari

Tabiiy geografiyaning obyekti, predmeti. Geografik qobiq va u bilan bog'liq geotizimlar tabiiy geografiyaning obyekti ekanligi. Geografik qobiqning geosferalar tizimidan iborat ekanligi. Geotizimlarning bir-biriga ta'siri va birligini bilan bog'langanligi. Geotizimlarning hududiy differentsiatsiyasi va integratsiyasining qonuniyatlari.

Tabiiy geografiyaning asosiy vazifalari. Geografik qobiqning bir butun va har tomonlama o'rganilishi, uning geografik muhitni o'rganishdagi ishtiroki. Geotizimlarning differentsiatsiyasi va integratsiyasidagi omil va qonuniyatlarni o'rganish. Geosferalarning o'zaro aloqadorligini o'rganish, ularning geografik qobiqning shakllanishdagi ahamiyati (butunligi va o'sish bo'laklarining o'zaro munosabati). Har xil darajadagi geotizimlar (tabiiy hududiy, tabiiy-texnik va akval komplekslar), ularning o'zaro nisbatlari va bir-biriga ta'siri. Har xil darajadagi tabiiy-hududiy, tabiiy-texnik geotizimlarda modda va energiya almashinuv jarayonlarini o'rganish, ularning o'zaro munosabati va ta'siri. Geotizimlar dinamikasi, tabiiy komponentlarning o'zaro aloqadorligi (modda va energiya almashinishi, ritmiklik, tsikllik).

Geografik qobiqning vujudga kelish bosqichlarini tadqiq etish; abiolytosfera-biosfera-noosfera. Tabiiy va texnik tizimlarda o'zaro ta'sir jarayonlarini o'rganish. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish muammolarini xal qilishda qatnashish. Tabiiy geografik tadqiqotlar uslublarini yaratish. Tadqiqot mobaynida foydalanadigan tushuncha va terminlarni ishlab chiqish.

Fanning shakllanishi va taraqqiyot tarixi. Tabiiy geografiyaning tarixi. Tabiiy geografiyaning obyekti va predmeti haqidagi tasavvurlarning taraqqiyoti.

Tabiiy geografiya tizimidagi fanlarning differentsiatsiyasi va integratsiyasining vujudga kelishi. Amaliy va ilmiy yazifalar evolyutsiyasi (turli tipdagi va darajadagi geotizimlarni tasniflash va tahlil qilish). Kompleks tabiiy geografiya uslublarining shakllanishi va taraqqiyot tarixi. A.Getner, A.Gumboldt, Z.Passarge, V.V.Dokuchaev, L.S.Berg, B.B.Polinov, A.A.Grigorev, S.V.Kalesnik, I.P.Gerasimov, K.K.Markov, B.A.Fedorovich va boshqa olimlar ishlarining fanning taraqqiyotidagi ahamiyati. Mavjud ilmiy maktablarning kompleks tabiiy geografiyaning taraqqiyotidagi o'rnini. Geografiya fanlari sistemasida tabiiy geografiyaning o'rnini.

Tabiiy geografiya fanlarining hozirgi strukturasi. Kompleks tabiiy geografiyaning ijtimoiy, texnik va tabiiy fanlar (biologiya, ekologiya, flztk, kimyo) bilan aloqasi. Tabiiy geografiyaning fan sifatida taraqqiyot darajasi. Fundamental va amaliy tadqiqotlarning taraqqiyot tendensiyasi. Chet mamlakatlarda kompleks tabiiy geografiyaning taraqqiyoti.

Tabiiy geografiyaning nazariy asoslari

Geografik qobiq haqidagi ta'limot. Geografik qobiqning tuzilishi. Uning hududiy differentsiatsiyalanish va integratsiyalanish qonuniyatlari. Geografik qobiqning taraqqiyot tarixi va tendensiyasi.

Geotizimlar haqidagi ta'limot. "Geokompleks" va "geotizim" haqidagi tushunchalar ma'nosining evolyutsiyasi. Geotizimlar ierarxiyasi, geotizimlarning turlari. Har xil darajadagi geotizimlarning o'zaro aloqadorligi va bir-biriga munosabati. Geotizimlar modeli va ularning evolyutsiyasi.

Zonallik haqida ta'limot. Geografik qobiqning zonallanish omillari. Turli materiklarda kenglik va gorizontal zonallikning namoyon bo'lishi. Vertikal va balandlik zonallik. Geografik qobiqning zonal va nozonal omillar differentsiasining aloqasi.

Geografik qobiqning regional differentsiatsiyasi haqidagi ta'limot: (tabiiy geografik rayonlashtirish). Turli tipdagi va darajadagi geotizimlarning regional shakllanish omillari. Rayonlashtirish-geografik qobiq hududiy differentsiatsiyasining bir shakli ekanligi. Kompleks va tarmoq

rayonlashtirishning bog'lanishi. Ilmiy va amaliy rayonlashtirish.

Tabiiy hududiy komplekslar haqida ta'limot (Landshaftshunoslik). Landshaftlar klassifikatsiyasi va tipologiyasi. Yer sharining landshaft strukturasi. Tekislik va tog landshaftlarining xususiyatlari.

Landshaftlar geofizikasi, Geotizimlar va geografik qobiq haqidagi ta'limotning rivojlanishida fizik tasavvurlarning (saqlanish qonuni va boshqalar) roli. Landshaftlarning energetik (geofizik) tizimi haqidagi tasavvur. Geografik qobiq va geotizimlarda moddaning berk va ochiq zanjirlarining o'zgartirilishi-Balanslar usuli. Moddalar almashinishining jadalligi. Geotizimlar evolyutsiyasida biogen moddalarning tsikllik xarakterda ekanligi. Modda va energiya almashinuvida zonallik va provintsial farqlar. Grigorev-Budikolarning davriy zonallik qonuni. Modda va energiya balansida antropogen o'zgarishlar. Landshaftlarning optik xususiyatlari va ularning geosistemalarni o'rganishdagi roli.

Landshaftlar geokimyosi. Geokimyoviy landshaft tushunchasi. Geografik qobiq va geotizimlarda kimyoviy elementlarning aylanma harakati. Kimyoviy harakatlarning migratsion xususiyatlarini aniqlovchi omillar, migratsiyaning turlari va harakati. Geokimyoviy barerlarning turlari. Geokimyoviy landshaft, birliklar, tizimlar, ulaming klassifikatsiyasi. Landshaftlar asosiy turlarining geokimyosi va tabiatni muhofaza qilish muammolari.

Jamiyat va tabiat munosabatlarining geografik jihatlari. Jamiyat va tabiatning bir-biriga munosabatining mohiyati va mexanizmi. Geotizimlarning inson faoliyati ta'sirida o'zgarishi. Inson va uning faoliyatiga tabiatdagi o'zgarishlarning ta'siri. Antropogen landshaftlarning shakllanishi. Tabiiy-texnik geotizimlar.

Maxsus sohaga oid zamonaviy usullar

Tizimli yondashish. Geotizimlarni o'rganishda tizimli yondashish, modellashtirish, an'anaviy va yangicha usullarining ahamiyati: GIS, AKU, kuzatish usuli va ularning natijalari. Dala tadqiqotlarida dala-ekspeditsion va statsionar tadqiqot usullari. Masofali, laboratoriya tadqiqot usullari. Landshaftlarni

dalada xaritalashtirish.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va tayyorlash. Geografik muammolarni hal qilishda mantiq va matematik usullardan foydalanish imkoniyatlari. Tabiiy va tabiiy-antropogen geotizimlar, ularning dinamikasi va taraqqiyotini modellashtirish usullari. Bloklik, metrlik, grafik va matematik modellar. Tabiiy geografiyada qiyosiy uslub. Aerokosmik ma'lumotlarni tahlil qilish. Landshaftshunoslikda indikatsion usullar. Empirik qonuniyatlarni ochishda kartografik va tarixiy usullarning ahamiyati. Geotizimlar harakatini o'rganish usullari. Antropogen landshaftlar va geotexnik tizimlar harakatini o'rganish-fanlararo tadqiqotlarni rejalashtirish va o'tkazish.

Fundamental tadqiqotlar, ilmiy-texnikaviy ishlanmalar va fanlararo muammolar haqdagi tushunchalar. Geotizimlarni tadqiq qilish muammolari. Turli darajadagi geotizimlar, geografik qobiq va tabiiy hududiy komplekslar taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash. Geotizimlar farqi va xarakat holatini chegaralash, geotizimlar harakati, differentsiyasi va integratsiyasining fizikaviy, kimyoviy va biologik mexanizmini aniqlash. Geotizimlarning shakllanishi va taraqqiyotini aniqlash. Geotizimlar tuzilishida hozirgi xususiyat va oldingi xossalarning nisbati. Geotizimlar o'zgarishi va bashoratlash prinsiplarini ishlab chiqish usullari. Jamiyat va tabiatining bir-biriga munosabati muammolarini tabiiy geografik jihatlarini. Tabiiy komplekslarning (geotizimlarining) har xil darajadagi ta'sirlarga barqarorligi. Geokomplekslarning qaytarilishi mumkin va mumkin bo'lmagan o'zgarishi. Barqarorlikni o'rganish usullarini ishlab chiqish. Tabiiy va texnik tizimlar o'rtasida modda va energiya almashinuvi, geotizimlar chegaralarining xarakateri va evolyutsiyasidagi ahamiyati. Tabiiy-texnik geotizimlarni o'rganish prinsiplari va usullari. Antropogen landshaftlarning klassifikatsiyasi, ularda modda va energiya almashinuvi, chegaralarni aniqlash, taraqqiyotini prognoz qilish, murakkab fanlararo muammolarni tadqiq qilish usullarini ishlab chiqish, uni o'rab olgan muhit holatini tahlil qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish. Turli shaklda o'zlashtirilgan tabiiy sharoitlarni baxolashning prinsip va usullarini ishlab chiqish. Tabiiy komplekslarga inson

ta'siri oqibatlarini baxolash usullarini ishlab chiqish.

**JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETINING TAYANCH
DOKTORANTURA IXTISOSLIKLARIGA KIRISH SINOVLARI UCHUN
MAXSUS FANLARDAN DA'VOGARLARNING BILIMLARINI
BAHOLASH MEZONI**

Sinov topshirish shakli	Yozma
Ajratilgan vaqt	120 daqiqa
Savollar soni	5
Har bir savol uchun belgilangan ball	20
Maksimal ball	100
O'tish bali	55

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yilda tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza 2016-yil 7-dekabr.- T O'zbekiston 2017.
3. Abdunazarov O'.Q., Mirakmalov M.T., Sharipov Sh.M., Ibragimova R.A. Ibraimova A.A. Umumiy tabiiy geografiya. Darslik. -Toshkent, 2018.
4. Abdunazarov O'.Q., Mirakmalov M.T., Sharipov Sh.M., Ibragimova R.A. Umumiy tabiiy geografiya. Darslik. -Toshkent, 2019.
5. Александрова Т.Д. Статистические методы изучения природных комплексов. - М.: Наука, 1975.
6. Арманд Д.Л. Наука о ландшафте. - М.: Мысль, 1975.
7. Арманд Д.Л. Некоторые задачи и методы физики ландшафта. Геофизика ландшафта. - М.: 1967.
8. Атлас Узбекистана. - М.-Т.: ГУГК, т.1, 1982.
9. Бабушкин Л.Н., Когай Н.А. Физико-географическое районирование Узбекистана. Науч.тр. ТашГУ, вып.231, - Т.: 1964.
10. Бабаев А.Г. и др. Пустыни. - М.: Мысль, 1986.
11. Баратов П. Узбекистон табиий географияси. - Т.: Ўқитувчи, 1996.
12. Baratov P., Sultanova N.B. Umumiy yer bilimi. – Т.: INFO CAPITAL GROUP, 2019.
13. Баратов П., Маматкулов М., Рафиков А. Ўрта Осиё табиий географияси. - Т.:Ўқитувчи, 2002.
14. Vahobov N va boshq. Umumiy Yer bilimi. - Т.: Bilim, 2005.
15. Вернадский В.И. Биосфера. - М.: 1967.
16. Гвоздецкий Н.А. Основные проблемы физической географии. - М., «Мысль», 1979.

17. Геохимия ландшафта. - М.: Наука, 1967.
18. Герасимов И.П. Экологические проблемы в прошлой, настоящей и будущей географии мира. -М.: Недра, 1985.
19. Глазовская М.А. О геохимических принципах классификации природных ландшафтов. -М.: МГУ, 1964.
20. Геренчук К.И. и др. Общее землеведение. -М.: 2001.
21. Григорьев А.А. Типы географической среды. -М.: Мысль, 1970.
22. Григорьев А. А. Закономерности строения и развития географической среды.-М.: 1968.
23. Звонкова Т.В. Географическое прогнозирование. -М.: Высшая школа, 1987.
24. Зокиров Ш.С. Ландшафтшунослик асослари. - Т.: Университет, 1994.
25. Зокиров Ш.С. Антропоген ва амалий ландшафтшунослик. - Т.: Университет, 1998.
26. Исаченко А.Г. Развитие географических идей. -М.: 1972.
27. Исаченко А.Г. Оптимизация природной среды. -М.: Мысль, 1980.
28. Когай Н.А. Общее географическое районирование Туранской части Средней Азии. -Т.: Фан, 1969.
29. Когай Н.А. Туранская физико-географическая провинция. Науч.тр.ТашГУ, вып. 353, -Т.: 1969.
30. Корженевский Н.Л. Природа Средней Азии. Тр. ТашГУ, вып. 183. -Т.: 1961.
31. Кривоуцкий А.Е. Рельеф и недра Земли. -М.: 1977.
32. Мавлонов Г.О., Маматкулов М.М. Ўрта Осиё тоғларининг қадимги музликлари. -Т.: Фан, 1972.
33. Марков К.К. и др. Введение и физическую географию. -М.: Высшая школа, 1978.
34. Миллер Г.П. Ландшафтная география и вопросы практики. -М.: Мысль, 1967.
35. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафт. -М.: 1973.
36. Мильков Ф.Н. Общее землеведение. -М.: Высшая школа, 1990.
37. Мухина Л.И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов.-М.: 1973.
38. Перельман А.И. Геохимия ландшафта. -М.: Недра, 1961.
39. Преображенский В.С. Поиск в географии. -М.: Наука, 1986.
40. Рябчиков А.М. Структура и динамика геосферы, её естественное развитие и изменение человеком. -М.: Мысль, 1972.
41. Сочава В.Б. Учение о геосистемах. -Новосибирск, Наука, 1975.
42. Савцова Т.М. Общее землеведение. -М.: Академия, 2003.
43. G'ulomov P.N. Inson va tabiat. - Т.: 2009.